

כמה מילים על "מילה"

שלמה יזרעאל

מן המפורסמות הוא שהמונח **מילה** אינו קל להגדרה. מהי מילה? הבה נתבונן תחילה בהגדרות אחדות שמביאים המילונים:

צירוף של הגאים המביע מושג כל שהוא (אבן-שושן 2003)
צירוף הגאים (הברה אחת או כמה הברות) בעל משמעות, שיש לו קיום עצמאי בלשון (רב-מילים השלם)

ובכן, **מילה** מוגדרת כיחידה שיש לה משמעות או כיחידה המביעה מושג כלשהו. הגדרת מילון רב-מילים אף קובעת שלמילה קיום עצמאי. האומנם לכל המילים קיום עצמאי? האומנם כל מילה מביעה רק מושג אחד? מה משמעותה של המילה **בית** בצירוף **בית ספר**? ומה משמעותה של המילה **ספר** בצירוף הזה? האם שתי מילים כאן או אחת? ואם נאמר בבית **הספר** – האם מילה אחת היא, האם שתיים, ושמה יותר? האם הרצף **בבית** או הרצף **הספר** ייתפסו כל אחד כמילה יחידה בעלת משמעות אחת? ומה בדבר שתי הצורות **בַּיִת** ו**בֵּית**? האם שתי מילים שונות הן או מילה אחת? האם משמעות אחת להן או שתיים? ומה בדבר **בֵּיתִי**, **בֵּיתְנוּ**, **בֵּיתָם** וכו'? ומה בדבר פעלים? האם כל צורות הנטייה – או הגזירה – של פועל הן מילים שונות או מילה אחת? האם **עבדתי** ו**עבדתָ** הן שתי מילים או אחת? ועוד: הגדרת המילונים מגדירה את המילה כצירוף הגאים, כלומר כיחידה של הלשון המדוברת. אולם הלוא יש מילים גם בלשון הכתובה. מילון אחר אכן מתייחס לנקודה זו בהגדרת המונח מילה:

יחידת דיבור הניתנת להיכתב בין רווחים (מילון ההווה)

ובאמת, כפי שנוכחנו מן הדיון הקצרצר שלמעלה, כשאנו אומרים "מילה", אנו מעמידים לנגד עינינו בדרך כלל את המילה הכתובה. עם זאת, ההגדרות דלעיל לוקות בכשל לוגי, שכן אין השפה הכתובה כשפה המדוברת, ולזו ולזו יחידות אוטונומיות משל עצמן.

אכן, מושג חמקמק הוא המושג **מילה** ואינו ניתן להגדרה פשוטה. בשורות אלה אין כוונתי להקיף את כל מה שהמונח **מילה** מחזיק, אף לא לענות על השאלות

הסמנטיות והצורניות שהועלו בחטף לעיל. מטרתי היא אך להציג היבטים אחדים של המונח ולבחון הגדרות אפשריות.

את המונח **מילה** אפשר לתפוס בדרכים שונות, מנקודות מבט שונות. כשאנו באים לבדוק את מהות המושג **מילה** בלשון בכלל ובלשון המדוברת בפרט, אין הגדרה אחת למונח זה, משום שאפשר שיוגדר על פי כמה סוגי קריטריונים. לכן מבחינים במחקר הבלשני בין סוגים שונים של מילים על פי קריטריונים נפרדים: **מילה כתובה** או **תיבה**; **מילה לקסיקלית** או **לקסמה**; **מילה דקדוקית**; **מילה פונולוגית**; **מילה פרוזודית**.

מילה כתובה – או **תיבה** – היא העולה ראשונה במחשבתנו של השומע את המונח **מילה** בחברה אוריינית, והיא אמנם הקלה ביותר להגדרה, בהיותה רצף של אותיות אשר לאחריהן רווח או סימן פיסוק. ההטיה במחקר הבלשני אל עבר הלשון הכתובה משליכה על תפיסתנו את המושג **מילה** גם בלשון המדוברת (Linell 2005: §§ 3.2.3, 5.5 #29), אולם לא מושג יחיד הוא.

מילה לקסיקלית – או **לקסמה** (lexeme) – היא יחידת המשמעות, היא היחידה המיוצגת כערך במילון. אף שלכאורה לכל ערך מילוני יש צורה יחידה, עיון מדוקדק בערך המילון יגלה שלמילה המיוצגת על ידי ערך יחיד יש בדרך כלל יותר מצורה אחת. בסוף הערך המילוני **גְבוֹהָ** כפי שהוא מובא במילון אבן-שושן יש רשימה של צורות הקשורות לערך הבסיסי המובא בראש, ביניהם: **גְבָהּ**, **גְבוֹהָה**, **גְבוֹהִים**, **גְבוֹהוֹת**, **גְבוֹהִי** (בטור הימני). בסוף (תת-)הערך המילוני **גְבַה** מופיעות, בין היתר, הצורות **לְגַבָּה**, **גְבַהִי** (בטור השמאלי), ואין אלה אלא חלק מן הצורות הקשורות לערך זה שאינן זוכות לערך נפרד במילון (למשל: **אֶגְבַּהּ**, **תְּגַבְּהִי**, **גְבַהֲנוּ**, וכיו"ב). התיבה המופיעה בראש הערך המילוני – כמוה כשאר הצורות הרשומות – היא רק ייצוג ליחידה מופשטת המאגדת את כל הצורות האפשריות הנושאות את המשמעות המוסברת בגוף הערך. ליחידה מופשטת זו אנו קוראים **לקסמה**.

גְבוּהָ, גְבוּהָ, ה' (מן גבה, גְבוּהָ) 1. רָם, נִשְׂאָ: "עַל-קַלְיָהֶר" גְבוּהָ וְעַל קַלְיָהֶר נִשְׂאָה" (ישעיה ל כה). "מִשְׁכְּמוֹ וְסִעֲלָה גְבוּהָ מִקַּלְיָהֶם" (שמואל א טו ב). "מִתָּה קִשְׁר־נָתַט – גְבוּהָ רוּאָה אֶת הַגְבוּהָ, וְאֵין גְבוּהָ רוּאָה אֶת הַשִּׁפְלָה, אֲכַל... הוּא גְבוּהָ וְרוּאָה אֶת הַשִּׁפְלָה" (סוטה ה). 2. נָאָה, פִּעַל פְּגָוָה: "וְעַיִן גְבוּהָם תִּשְׁפָּלֶנָה" (ישעיה ה טו). 3. "כִּי עָבַד קְבוֹד לֵאלֹהִים אוֹ לְבַיִת הַמִּקְדָּשׁ: אֲמִיתָרוּ לְגְבוּהָ כַּמִּסְיָתָהּ לְהַיְדוּט" (קידושין א ו). "לֵכֶם וְלֹא לְגְבוּהָ" (סוטה יז). 4. ד. גְבוּהָ, רוּם: "אֲלֵי־חַבְטֵי אֵלֵי־מְרָאָהוּ וְאֵלֵי־גְבוּהָ קוֹמָתוֹ" (שמואל א טו ז). – [גְבוּהָ] עַם גְבוּהָ, גְבוּהָה גַם גְבוּהָיִת, גְבוּהָים, גְבוּהָות, גְבוּהָר עַם גְבוּהָר]

גְבוּהָ [קְרוֹב אֶל א. גְבוּעַ; ארמית: גְבוּהָ] ~ פִּעַל גְבוּהָ פִּעַע 1. הָיָה גְבוּהָ, הָיָה רָם: "וַיִּתְחַצֵּב (שְׂאוּל) בַּחוּדָי הַיָּעַם וַיִּגְבֶּה מִקַּלְיָהֶם מִשְׁכְּמוֹ וְסִעֲלָה" (שמואל א י כב). "כִּי־גְבוּהָ שְׂפִימִים מֵאֵרֶץ, מִן גְבוּהָ דְרָכֵי מִדְּבָרֵיהֶם" (ישעיה נה ט). 2. הַתְּשֵׂא, הַתְּגַבֵּל: "וַעֲנֵן כִּי יִגְבֶּהוּ כְּנֹת צִיּוֹן וַחֲלָקֶיהָ גְבוּהָ וְרוּחַן" (ישעיה נ טו). "וְלֹא־תוֹסִיפִי לְגְבוּהָ עוֹד" (צפניה ג יא). – [לְגְבוּהָ, גְבוּהָתִי, גְבוּהָ, יִגְבֶּה]

הערכים גְבוּהָ וְגְבוּהָ מתוך מילון אבן-שושן (2003)

המונח **מילה דקדוקית** (grammatical word)¹ מתייחס למבנה הצורני של היחידה הלשונית הזו, ולכן יוגדר על פי קריטריונים מבניים. בדרך כלל מילה דקדוקית היא גם היחידה העצמאית המינימאלית שבשפה, ויש המגדירים אותה כך. על פי הגדרה זו, כל אחת מן הצורות **ירקיד** (jarkid)² ו**הרקדתי** (hiɣkadti) היא מילה דקדוקית.³ לעומת זאת, היסודות **י-** (j-) **שבירקיד** (j-arkid)⁴ או **תי-** (ti-) **שבהרקדתי** (hiɣkad-ti) לא ייחשבו כמילים, אף לא גזעי הפעלים עצמם, כלומר **רקיד** (-arkid) או **הרקד-** (hiɣkad-). אם כן, מילה דקדוקית עשויה לכלול – בצירוף למורפמות גזירה – גם מורפמות של נטייה. מילה דקדוקית חופפת פעמים הרבה את המילה הכתובה, אולם בשום אופן לא תמיד (ראו להלן). המושג הגלום במונח זה הוא המושג הקרוב ביותר לתפיסה העממית של המונח **מילה**, והוא מתאים גם ללשון המדוברת וגם ללשון הכתובה.

- 1 כפי שהעירה יוליין (Julien 2006: 619), המושג **מילה דקדוקית** נועד להבדיל לא רק בינו לבין המושג **מילה לקסיקלית** אלא גם בינו לבין המושג **מילה פונולוגית** (ראו להלן), וזאת אף שהפונולוגיה היא, ודאי, חלק מן הדקדוק (ראו גם Matthews 2007; Vogel 2006; Crystal 2008 בערך Word). משום כך יש הנוהגים להימנע מן המונח **מילה דקדוקית**, ובמקומו משתמשים במונח **מילה מורפוינטקטית**, המשקף את יצירתה כהרכב מורפולוגי ואת תפקודה של היחידה המורפולוגית הזו כרכיב תחבירי.
- 2 התעתיק הפונטי הוא, בכלל, תעתיק בסימון IPA, ברובו תעתיק רחב, ובעיקר אין הקפדה על סימון איכותן המדויקת של התנועות. הלשון המשתקפת בתעתיקים אלה היא העברית הסטנדרטית בת זמננו. תעתיקים של ביצועים אותנטיים הם תעתיקי מילים מתוך מאגר העברית המדוברת בישראל (מעמ"ד).
- 3 יש המעדיפים להבחין בין **לקסמה**, היא היחידה המופשטת, לבין **צורת מילה** (word form), שהיא היחידה הצורנית הקונקרטית (ראו, למשל, Haspelmath & Sims 2010: § 2.1).
- 4 מקף (-) מסמל גבול מורפמי (במקרה זה, בין הגזע לבין המוספית).

בתפיסה העממית של המושג מילה חבוי, כמדומה, גם המשמע אשר היא נושאת עמה. אולם גם כאן נתקלים בנו בקושי: האם באמרנו 'מילה' אנו מתכוונים לרצף הגאים או אותיות הנושא עמו משמעות יחידה, למשל 'בית'? אמנם, המילה בית מביעה, לכאורה, משמעות יחידה,⁵ אולם המילה בית, לעומתה, מביעה לא רק את המשמעות הלקסיקלית של המילה אלא יש בה גם ציון לכך שהיא מתקשרת למילה הבאה. המילה עבדתי מביעה לא רק את פעולת העבודה, אלא גם את הזמן של הפעולה הזאת (עבר) וגם מי עבד (אני). והמילה עבדות מביעה לא רק את המשמעות הראשונית המובעת גם במילה עבד, אלא גם משמעות נוספת המסמנת שהמילה הזו היא שם מופשט, דהיינו: במילה זו מסומנת גם המשמעות הכללית של 'היות עבד', 'שיעבוד'. כלומר: מילה דקדוקית יכולה לשאת עמה משמעויות נלוות. אל המילה הנוצרת אפשר שתתווסף מילה נצמדת (או מילה נשענת, מילה קליטית – clitic) אחת או יותר. מילים נצמדות הן בדרך כלל מילות תפקיד כגון מילות יחס או כינויי גוף חבורים. מילה נצמדת יכולה להיצמד אל ראש מילת המשען (host) או אחריה. מילה פרוקליטית (proclitic) היא זו הנצמדת אל תחילת מילת המשען ומילה אנקליטית (enclitic) היא זו הנצמדת אל סוף מילת המשען. בעברית מילות יחס או תווית היידוע הן ברגיל פרוקליטיות; כינויים חבורים הם ברגיל אנקליטיים. בצירוף lajeled (→ l=ha=jeled) 'לַיְלֵד' שתי מילים פרוקליטיות: /l/ 'ל' ו-/ha/ 'ה'. בצירוף lejaldenu (→ l=jald=enu) 'לַיְלֵדְנוּ' מילה פרוקליטית אחת: /l/ 'ל', ומילה אנקליטית אחת: enu – וְנוּ.

בעברית, מילות תפקיד כגון של, מן, תחת, על, נכתבות כתיבה (=מילה כתובה) נפרדת, אולם מילות תפקיד אחרות, כאלה הנכתבות על ידי אות אחת בלבד, מצטרפות אל המילים שאחריהן, למשל: ה, ב, ל, ש, ו: הבית, בבית, לבית, שבית, ובית. כל צירוף כזה נכתב כתיבה יחידה, אף כי הוא מכיל יותר ממילה אחת. העברית אינה מתירה כתיבת תיבות בנות אות אחת בלבד: הרצף בן שלוש המילים מן, ה, בית ייכתב כשתי תיבות – מן הבית, אולם הרצף מהבית, שמשמעותו זהה, ייכתב כתיבה אחת. בדיבור הן המילים הנכתבות לחוד והן המילים הנכתבות יחד עם המילה שאחריהן נוטות להיות מבוטאות יחד עם המילה שאחריהן, ומהוות יחד אתה יחידת טעם אחת, דהיינו מילה פרוזודית או מילה פונולוגית אחת (ראו להלן). גם מן הבחינה הדקדוקית הצימוד הדוק בין המילים הנצמדות (הקליטיות)

5 נתעלם כאן מהעובדה שלמילה בית, כמו לרוב המילים בלשון, יותר ממשמעות אחת ("בניין", "יסוד מבני בשר", "משפחה", ואחרות).

6 סימן השוויון (=) מסמן גבול בין מילה נצמדת למילה שאליה היא נצמדת (בין שזו מילת המשען ובין שזו מילה נצמדת אחרת).

7 התנועה e היא תנועת עזר החודרת לשם ביקוע צרור העיצורים lj.

לכין מילות המשען: מילים פרוקליטיות קשורות קשר תחבירי הדוק אל היחידה הלשונית שבאה אחריהן ואשר אליה הן צמודות; הוא הדין במילים אנקליטיות, הקשורות קשר תחבירי הדוק אל היחידה הלשונית שהן צמודות אליה. מילים קליטיות, הנצמדות בדרך כלל למילים אחרות, יכולות להתלכד למילה יחידה, למשל: 'mifelo 'מִפְלו' (mi=fel=ō→).

ההגאים, כלומר העיצורים והתנועות שאנו מפקים בעת הדיבור, מצטרפים להברות ולמילים. מילה המוגדרת על פי קריטריונים פונולוגיים נקראת מילה פונולוגית (phonological word). בעברית המדוברת הקריטריון שנראה משמעותי ביותר לחלוקת רצף הדיבור למילים פונולוגיות הוא קריטריון הטעם, שהוא קריטריון פרוזודי (ראו מאמרן של זילבררודור וגרין תשע"ו, בספר זה). טעם (accent; stress) הוא צירוף כמה יסודות פרוזודיים המצטרפים אל רצף הגאים, כרגיל הברה אחת: משך ההברה, גובה הטון, והעוצמה שבה ההברה נהגית. בעברית מיקומו של טעם יכול להבחין בין שתי מילים לקסיקליות, למשל: 'osef' 'אֹסֵף' – 'osef' 'אֹסֵף';⁸ hu *ba' tsa* lix?ot ota *'batsa* הוא רִצְפָה לראות אותה רִצְפָה'. במקרים כגון אלה נוהגים לומר כי הטעם הוא פונולוגי, שכן הוא היסוד המבחין בין זוגות מילים אשר בלא הבחנת מקום הטעם היו זהות. מילים ארוכות במיוחד אפשר שישארו טעם משני, כלומר טעם שהיסודות המרכיבים אותו פחותים במידתם: טון נמוך יותר, עוצמה נמוכה יותר או משך קצר יותר. דוגמה: 'uni, versita'ot' 'אוניברסיטאות'¹⁰. [C612_4_sp1_106]

כאמור, הקריטריון הפונולוגי החשוב ביותר להגדרת מילה פונולוגית בעברית הוא קריטריון הטעם: רצף הגאים המבוטא כיחידת טעם אחת. במילים אחרות, אם רצף הגאים נושא טעם ראשי אחד הוא יוגדר כמילה פונולוגית. כדי להבליט את הקריטריון הפרוזודי ביישום החלוקה למילים פונולוגיות נהוג לכנות כל יחידת טעם כזו בשם מילה פרוזודית (prosodic word). יש מקרים שבהם מילה פרוזודית תחפוץ מילה דקדוקית; למשל: 'ti'ki' 'תראי' [C711_0_sp1_178]; 'ki'nim' 'כינים' [C711_0_sp1_189]; 'ti'noket blon'dinit' 'תינוקת בלונדינית' [C711_0_sp1_197]. במקרים רבים אין חפיפה בין מילה פרוזודית לבין מילה דקדוקית; דוגמאות: 'abuḥat' bokeḥ' 'ארוחת בוקר' [ID142_sp1_017]; 'f(s)xa' kaḥat' (f(e)=tsaḥix=lakaxat→) [C711_0_sp1_215].

8 טעם ראשי מסומן (כדרך IPA) בסימן ' לפני ההברה המוטעמת.
 9 טעם משני מסומן בסימן . לפני ההברה המוטעמת.
 10 הדוגמה לקוחה ממאגר העברית המדוברת בישראל (מעמ"ד): cosih.com. ההפניות לדוגמאות מהמאגר כוללות את סימון הטקסט (למשל: C612_4), לאחריו סימון הרובר (למשל: sp1) ולאחריו מספריהן של הקבוצות הפרוזודיות המצוטטות.

כפי שמראה הדוגמה האחרונה, מילים נצמדות (קליטיות) יוצרות בדרך כלל עם מילות המשען שלהן מילה פרוזודית יחידה. כך הוא במילים פרוקליטיות, וכך הוא במילים אנקליטיות. בדוגמה הבאה מילה פרוזודית שבה שתי מילים פרוקליטיות ושתיים אנקליטיות:

'על המנהל שלנו' /al=ha=mnahel=fel=anu/ → [alamna'elʃlanu]
 .IOM_sp4_006]

צירופי סמיכות – בין שהם צירופים קבועים בין שהם צירופים מזדמנים – יוצרים לעתים מזומנות מילה פרוזודית יחידה, למשל:

;[C711_0_sp1_020] 'תפוחי אדמה' (v=tapuxe=adama→) vetap,xeada'ma
 'והמש"ק שמירה' (v=ha=mafake=ʃmika→) veamafa,keʃmi'(ʔ)a
 .[C711_0_sp1_020]

קביעת גבולותיה של המילה הפרוזודית בעברית אינו בגדר האפשר בשל מצב המחקר בנושא, שכן מקום הטעם במילה אינו מוחלט וקבוע. אף יש לברר את מושג המילה הפונולוגית בעברית כדי לבדוק אם קביעת גבולות המילה הפונולוגית אפשרית בעזרתם של קריטריונים פונולוגיים אחרים.

לסיכום: ראינו שהמונח מילה הוא סימן למושגים שונים, ליחידות לשון המוגדרות בתחומים שונים; בתחום האורתוגרפיה, היא התיבה; בתחום הסמנטיקה הלקסיקלית, היא המילה הלקסיקלית או הלקסמה; בתחום המורפולוגיה והתחביר, היא המילה הדקדוקית; ובתחום הפונולוגיה, היא המילה הפונולוגית, שהגדרנה בקריטריון פרוזודי ומשום כך קראנו לה מילה פרוזודית. והמילה האחרונה? זו עוד לא נאמרה.

ביבליוגרפיה

- אבן-שושן א'. 2003. מלון אבן-שושן. מחדש ומעדכן לשנות האלפיים. תל אביב: הוצאת המלון החדש בע"מ.
- זילבררודר ו' וגריץ ה'. תשע"ו. "מבוא לפרוזודיה בכיבור". בתוך: ע' גונן (עורכת). חוקרים עברית מדוברת (תעודה כז). תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב. 98-73.
- מילון ההווה. בהט ש' ומישור מ'. תשנ"ה. מילון ההווה: מילון שימושי לעברית התקנית. תל אביב: ספרית מעריב ואיתאב בית הוצאה לאור.
- רב-מילים השלם. שויקה י'. תשנ"ו. רב-מילים: המילון השלם לעברית החדשה. תל אביב: סטימצקי / המרכז לטכנולוגיה חינוכית / ידיעות אחרונות וספרי חמד.

- Crystal D. 2008. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Sixth edition. Oxford: Blackwell.
- Haspelmath M. & Sims A. D. 2010. *Understanding Morphology*. Second edition. Understanding Language Series. London: Hodder Education.
- Julien M. 2006. "Word". In: K. Brown (ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Second edition. Oxford: Elsevier. 617-624.
- Linell P. 2005. *The Written Language Bias in Linguistics: Its Nature, Origins and Transformations*. Routledge Advances in Communication and Linguistic Theory 5. London and New York: Routledge.
- Matthews P. H. 2007. *Oxford Concise Dictionary of Linguistics*. Second edition. (Oxford Paperback Reference.) Oxford: Oxford University Press.
- Vogel I. 2006. "Phonological Words". In: K. Brown (ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Second edition. Oxford: Elsevier. 531-534.